

"Sevdiyin əsər" layihəsində yazarların, elm, sənət adamlarının ən çox sevdikləri əsər haqqında söhbət açıq. Bu həftəli həmsöhbətimiz Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru, akademik Möhsün Nağısoyludur. Onun sevdiyi əsər Məhəmməd Füzulinin "Hədiqətüs-südə" əsəridir.

- Hansı məziyyətlərinə və bədii keyfiyyətlərinə görə Məhəmməd Füzulinin "Hədiqətüs-südə" əsəri sizin sevdiyiniz əsərdir?

- Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzuli müsəlman Şərqi, əsasən, nəzmlə yazdığı əsərləri ilə, xüsusilə də türkçe qəzəlləri və "Leyli və Məcnun" məsnəvisi ilə tanınır. Bununla belə, dahi söz ustası qələmini nəsrə də sinəmiş və "Hədiqətüs-südə" kimi bənərsiz nəsr əsərini də ərəsəyə gətirmişdir. "Hədiqətüs-südə" ilk növbədə dərin məna tutumuna, bəşəri və humanist ideyasına, bütövlükdə işıqlı fikirlərinə görə əbədiyaşar söz sənəti nümunələrindən biridir. "Hədiqətüs-südə" eyni zamanda yüksək bədii sənətkarlıq özəlliklərinə görə Azərbaycan klassik bədii nəsrinin şah əsərlərindən, zirvələrindən sayılır. Əsərdə zülmə və haqsızlığa, şərə və ədalətsizliyə qarşı mübarizlik, mərdlik və iman və əqiddə möhkəm və dönməz olmaq kimi yüksək fikirlər asılır ki, bütün bunlar da şəxsən mənim həyat amalımların əsas keyfiyyətləri ilə üst-üstə düşür. Məhz buna görə də Füzuli bədii nəsrinin zirvəsi sayılan, başdan-başaya yüksək obrazlı bir dilə, qafiyəli nəsrə - səc qələmə alınan "Hədiqətüs-südə" ən çox sevdiyim klassik əsərlər sırasında xüsusi yer tutur. Onu da qeyd edirəm ki, mənim elmi yaradıcılığımın qaynaqları sırasında orta əsrlərin yadigarları olan dini məzmunlu Azərbaycan-türk əlyazmalarının arşdırılması xüsusi yer tutur, "Hədiqətüs-südə" da bu qəbildən olan dini məzmunlu klassik əsərlərdən biridir.

- İmam Hüseynin şəhid olmasına həsr edilən əsərləri "Məqtəl" - qətl kitabı adlandırılır. Füzulidən öncə çox məqtəl yazanlar olub. Sizcə, Füzuli məqtəllərin hansıdanısa təsirlənibmi, yaxud Füzulinin yazdığı ilə digər əsərlərdə hansı oxşar və fərqli cəhətlər var?

- Bəli, Füzulidən öncə Yaxın Şərq ədəbiyyatında İmam Hüseynin şəhidliyinə həsr edilmiş bir çox əsərlər ortaya çıxmışdır. Bununla belə, Füzulinin ürəyinə yatan məqtəl kitabları sırasında farsdillli yazar Hüseyn Vaiz Kaşifinin "Rövzətüş-şühəda" kitabı xüsusi yer tutur. Dahi şair "Hədiqətüs-südə"nin "Dibacə" - "On söz" - adlanan giriş hissəsində bu kitabını "Rövzətüş-şühəda" əsasında yazdığını ayrıca olaraq

diqqətə çatdırır. Təkcə bir fakt: sözügedən hər iki kitabın adları arasındakı səsləşmə bu amili açıq-aşkar təsdiq edir: "Rövzətüş-şühəda" - "Şəhidlər başçası" - "Hədiqətüs-südə" - "Xoşbəxtlər başğı". Böyük Füzuli əsərdəki qəhrəmanları: din, əqidə və əməl uğrunda şəhid olan qəhrəmanları xoşbəxt adlandırmış, buna görə də əsəri üçün bu adı seçmişdir. Məlum olduğu kimi, islamda din yolunda şəhid olanlar xoşbəxt insanlar sayılır.

Məzmununa gəldikdə isə, "Hədiqətüs-südə" bu baxımdan Kaşifinin adı çəkilən əsərinə tam uyğun gəlir, daha doğrusu, "Rövzətüş-şühəda"nın klassik sərbəst - yaradıcı tərcüməsidir. "Hədiqətüs-südə"nin süjet və quruluşu, əsərdəki surətlər "Rövzətüş-şühəda" ilə tam üst-üstə düşür.

- Məhəmməd Füzulinin bu mövzuya müraciət etməsinin səbəbini nədə görürsünüz?

- Füzulinin Kərbəla müsibəti mövzuna üz tutmasını tamamilə təbii və qanunauyğun bir hal kimi dəyərləndirmək olar. Təbiət etibarilə mömin və dindar bir şəxsiyyət olan Füzuli şeylər üçün müqəddəs yer sayılan Kərbəla şəhərinə yaxın bir diyarda dünyaya göz açmış, bu qanlı faciə uşaqlıqdan onun hafizəsində dərin iz buraxmışdır. Füzuli hətta bir beytində dünyasını dəyişərkən İmam Hüseynin məqbərəsi yanında torpağa tapşırılmasını da bir arzu olaraq dilə gətirmişdir:

Məzarım üzrə qomun mül,
əgər kuyində can versəm,
Qoyun bir sayə düşsün
qəbrimə ol sərvqəmətdən.

Füzulinin belə bir mövzuya müraciət etməsinin ikinci bir səbəbi böyük şairin milli təəssübkeşlik duyğularından qaynaqlanır. Belə ki, mütəfəkkir sənətkar əsərin ön sözündə qeyd edir ki, hər il məhərrəm ayında ərəblər və farslar Kərbəla şəhidlərinə mətəm saxlayarkən bu mövzuda öz dillərində olan əsərləri oxuyur və bu vasitə ilə feyzyab olurlar. Türklərin - Azərbaycan türklərinin)isə öz dillərində belə bir əsəri olmadığna görə onlar bu savab işdən kənarda qalırlar. Bunu nəzərə alan türklər şairə üz tutaraq onların dilində bir məqtəl kitabı qələmə almağı ondan xahiş edirlər. Qeyd edirəm ki, məsələnin bu cür qoyuluşu sırf yazıcı mənasından qaynaqlanır. Əslində?

Bu mövzuda əsər ortaya qoymaq Füzulinin özünün ürəyincə idi. Böyük sənətkarın bu mövzuya üz tutmasının kökündə, mahiyyətində şairin təbiəti, dünyagörüşü ilə yanaşı, milli təəssübkeşlik duyğuları, yeni ana dilində bu mövzuda əsər ortaya qoymaq niyyəti də mühüm rol oynamışdır.

- Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərini daha çox ədəbin "Hədiqətüs-südə" əsəri ilə müqayisə edirlər. Bu

“Sevdiyin əsər”

əsərləri birləşdirən əsas amillər hansılardır?

- Füzulinin "Leyli və Məcnun" məsnəvisi dahi sənətkarın poetik yaradıcılığının zirvəsidir. Eyni sözləri "Hədiqətüs-südə"ya da aid etmək olar. Belə ki, "Hədiqətüs-südə" böyük söz ustasının bədii nəsrinin zirvəsində dayanan bənərsiz sənət əsəridir. Bu iki əsəri birləşdirən cəhətlər sırasında iki məsələ xüsusi yer tutur. Birincisi, hər iki əsərdə ilahi məhəbbət qəbariq şəkildə özünü göstərir, əsas yer tutur. Birca məqamı diqqətə çatdırıram. Məhəmməd peyğəmbərin dünyasını dəyişmək çağında o həzrətin qızı Fatimə atası ilə vidalaşmağa gəlir və əvvəlcə ağlayır, sonra isə gülümsəyir. Bunun səbəbini soruşduqda Fatimə deyir ki, atam dünyasını dəyişmək məqamında olduğu üçün ağladım, o həzrətdən bir müjdə aldığıma görə isə gülümsədim. Həmin müjdənin nə olduğunu isə Fatimə belə açıqlayır: O həzrət buyurdu ki, Əhli-Beytimdən mənə ilk qovuşan sən olacaqsan. Deməli, Fatimə üçün ilahi məhəbbət, uca Yaradana qovuşmaq hər şeydən üstündür və bu cür insanlar məhz belə bir amalla yaşayırdılar. "Leyli

dür, əsərdə şəhidlərin ölməzliyi və dönməzliyinin təbliği başlıca mövzudur. Bununla belə, unutmaq olmaz ki, "Hədiqətüs-südə" qəhrəmanları məhz ilahi eşq yolunda şəhidlik zirvəsinə yüksəlirlər. Məhz buna görə də "Hədiqətüs-südə" əsərində də Füzulinin digər əsərləri, xüsusilə də qəzəlləri və "Leyli və Məcnun" kimi eşq fəlsəfəsi başlıca yer tutur. Başqa cür ola da bilməzdi, çünki Füzuli məhəbbət şairidir, onun həyatının mayasında, cövhərində eşq fəlsəfəsi dayanır.

- Məhəmməd Füzulinin "Hədiqətüs-südə" əsərinin janrı haqqında müxtəlif fikirlər var. Bu əsəri tarixi poest, roman, dastan və sair adlandırırlar. Sizcə, bu əsər hansı janrda yazılıb?

- Füzulinin "Hədiqətüs-südə" əsəri yuxarıda qeyd etdiyim ki, klassik bədii tərcümə nümunəsidir. Onun janrına gəldikdə isə əsəri klassik tarixi roman nümunəsi kimi dəyərləndirmək olar.

- Haqqında danışdığımız əsərdə belə bir ziddiyyətli məqam var. Yaqub peyğəmbərin dilindən deyilir. Məni dur etdin, ey dövrü-fələk, bu məhsiləmadan, / Ki zövqü-vesildir, yekrəng

Bu mövzuda əsər ortaya qoymaq Füzulinin özünün ürəyincə idi

Möhsün Nağısoylu: “Füzuli məhəbbət şairidir, onun həyatının mayasında, cövhərində eşq fəlsəfəsi dayanır”

və Məcnun" poemasında da qəhrəmanlar bu fani dünyada istəklərinə çatmasalar da, cənnətdə bir-birinə qovuşurlar. Bu iki əsəri birləşdirən ikinci bir mühüm səhət onların yüksək bədii keyfiyyətləri, sözün səhrinin açıq-aşkar bir şəkildə təzahürüdür.

- Siz Məhəmməd "Füzulinin "Hədiqətüs-südə" əsəri" adlı kitabınızda bu əsərin başlıca mövzusunun eşq olduğunu deyirsiniz. Bu cür düşüncə bir qədər ziddiyyətlidir, ona görə ki, bu əsəri şəhidlərin ölməzliyi, dönməzliyi kimi təqdim edirlər. İstərdim bu əsərin başlıca mövzusunun eşq hesab etməyinizin tutarlı səbəblərini açıqlayarsınız.

- Belli olduğu kimi, Füzuli yaradıcılığının başlıca mövzusu eşqdır. Şairin türkçe divanı eşqlə bağlı aşağıdakı mətləli qəzəllə başlayır:

Qəd ənərül eşqü il-üşşaqi
minhacəl-hüda,
Saliki-rahi-həqiqət eşqə eylər iqtida.

Şairin "Leyli və Məcnun" poemasının başlıca mövzusu da eşqdır. Maraqlıdır ki, "Hədiqətüs-südə" əsəri də eşqə dair misralarla başlayır:

Ya Rəb, rəhi-eşqində bəni şeyda qıl,
Əhkəmi-ibadətın bana icra qıl.
Nəzzareyi-süniyə gözüm bina qıl,
Övsəfi-həbibində dilim guya qıl.

Bundan əlavə "Hədiqətüs-südə" qəhrəmanlarının hamısının həyatda başlıca amalı uca Yaradana olan sonsuz sevgi duyğusudur. Onu da qeyd edirəm ki, Füzulinin "Hədiqətüs-südə" əsərini araşdırmış tədqiqatçıların çoxu bu məsələni xüsusi olaraq vurğulamışlar. Düz-

mə dünyəvi üqbadan. Yəni məni bir ay üzlüdən uzaq saldın, ona qovuşmaq mənə dünya və axirətdən daha yaxşıdır. Sizcə, əsərdə peyğəmbərin dilindən verilən bu sözlər əsərin ümumi ruhuna nə dərəcədə uyğundur?

- "Hədiqətüs-südə" əsərində bu qəbildən olan incə və ziddiyyətli məqamların yer almasını danmaq olmaz. Onu da qeyd edirəm ki, əsərdəki bəzi şeir parçaları şairin qəzəl və qəsidələrindən götürülmüşdür. Bu cür hallara başqa klassik əsərlərdə də rast gəlmək mümkündür. Yaqub peyğəmbərin dilindən verilən seir nümunəsi də şairin bir qəzəlinin ilk iki beytidir. Peyğəmbərin dilindən belə bir fikrin səslənməsinə gəldikdə isə qeyd edirəm ki, adı çəkilən müqəddəs şəxsiyyət məhz övladına bəslədiyi sonsuz sevgi üzündən - Allah sevgisini müəyyən menada unuduğundan, - Uca Tanrı tərəfindən cəzalandırılır: uzun müddət sevimli oğlundur - Yusifdən uzaq düşür. Bu cür incə məqamlara əsərin digər bölümlərində də rast gəlmək mümkündür.

- Əsərdəki şeir parçaları bəzən ümumi mətnə daxilsiz kimi görünür. Bu məsələ barədə nə deyərdiniz?

- Ayrı-ayrı tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, Füzuli türkçe lirik şeirlərindəki müəyyən parçaları "Hədiqətüs-südə"ya daxil etmişdir ki, bu cür uyğunsuzluq hallarının kökündə də bu amil dayanır. Yeri gəlmişkən onu da qeyd edirəm ki, bu amil də "Hədiqətüs-südə" əsərində eşq mövzusunun aparıcı olmasını təsdiqləyir. Axı şairin lirikasının başlıca mövzusu eşqdır.

- Əsərdə diqqətinizi çəkən xüsusi bir detal və ya məqam hansıdır?

- Əsərdə diqqətçəkici başlıca məqamlardan biri onun məzmunu və ideya-cə günmüzlə səsləşməsi və bu gün də olduqca aktual olmasıdır. Buna misal olaraq şairin aşağıdakı misralarını göstərmək olar:

- Zillət ilə ləzzəti olmaz həyatın, dustlar, Nəqdi-can sərf etmiş, dünyada kam almaq gerek.

- Əcz ilə ədudən dönmək səhildir, himmət tutub, Ya şəhid olmaq gerek, ya intiqam almaq gerek.

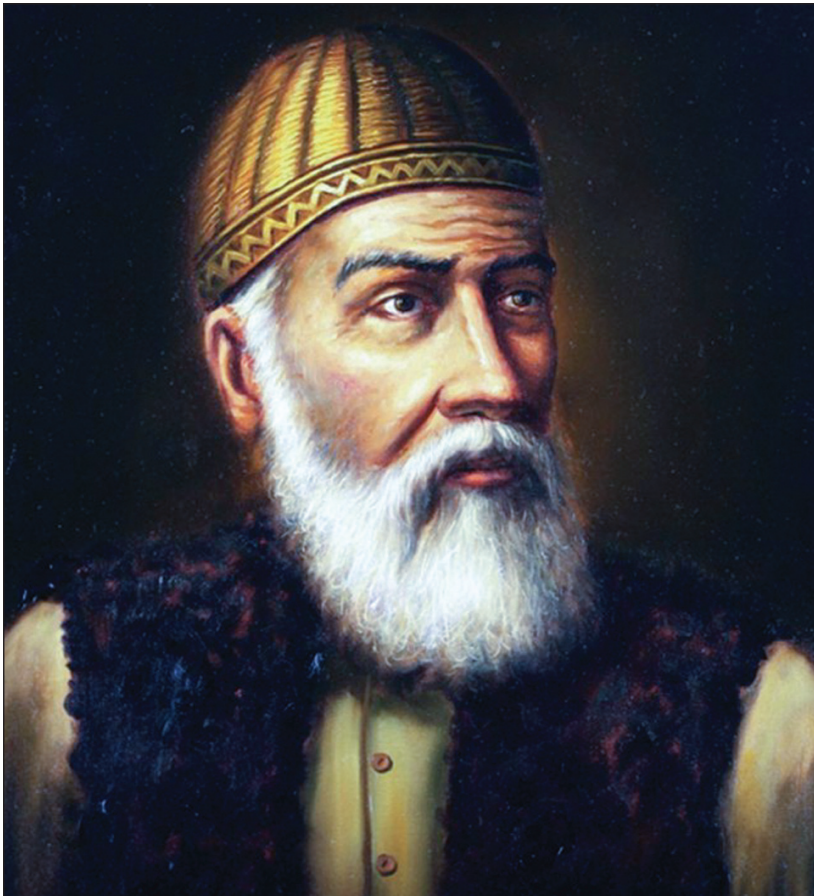
Füzuliyə görə, zillətlə, alçaqlıqla yəşəmək, düşmən qabağından acizliklə qaçmaq vətənpərvər insanlara xas olan keyfiyyət deyil. Belə hallarda ya qeyrət göstərüb şəhid olmaq, ya da düşməndən intiqam almaq lazımdır.

Göründüyü kimi, bu şeir parçasında aşılana mübarizlik və dönməzlik kimi keyfiyyətlər Azərbaycanın hazırkı dövrdə üzləşdiyi Qarabağ probleminin həlli yoluna bir işarə təsirini başıqlayır və xalqımız işğal altında olan torpaqlarını azad etməyə, bu yolda şəhidlik zirvəsinə yüksəlməsinə hazır olmağa səsləyir.

- "Hədiqətüs-südə"nin müasir

da"nın sərbəst - yaradıcı tərcüməsi kimi dəyərləndirmək lazım gəlir. Qeyd edirəm ki, "Hədiqətüs-südə"nın klassik tərcümə nümunəsi sayılması sözügedən əsərin ideya və məzmun, eləcə də bədii keyfiyyətlərinə heç bir xələt gətirmir. Füzulinin qüdrətli və ecazkar qələmindən çıxan hər hansı bir əsər yüksək sənət nümunəsidir. Onu da qeyd edirəm ki, Füzulinin "Hədisi-ərbəlin tərcüməsi" adlı əsəri də klassik sərbəst tərcümə nümunəsidir və dahi şairin bu əsəri yüksək sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilir - Füzuli sözünün səhrini təsdiqləyir.

Füzulinin "Hədiqətüs-südə" əsərində İmam Həsənin oğlu Qasımın evlənmə mərasimi eynilə Kaşifinin "Rövzətüş-şühəda" kitabında da vardır ki, bu da birincinin ikincidən sərbəst şəkildə tərcümə olunduğunu təsdiq edir. Qeyd edirəm ki, Kaşifi - vəfatı: 1504 - dövrünün nüfuzlu ilahiiyyatçı alimi olmuşdur. Onun təkcə Quran təfsirinə dair "Məvəhibi-aliyə" adlı əsəri müəllifin bu sahədə necə bir yetkin bir mütəxəssis olduğunu sübut edir. Bundan əlavə Kaşifinin "Kəllə və Dimnə"dan təbdi etdiyi "Ənvəri-Süheyli" əsəri hələ orta çağda fransızcaya və türkcəyə çevril-

dım atmasında öz işini görmüşdür.

- Əsərdə keçmiş zaman hadisələrindən bəhs olunmasına baxmayaraq, zamanədən şikayət motivinə də rast gəlinir. Füzulinin dünyagörüşünə görə bunu necə açıqlamaq mümkündür? Bundan başqa, sizcə, Kərbəla müsibətinin özündə əks etdirən bu əsəri Osmanlı paşalarından olan Məhəmməd paşanın sifarişli ilə yazan Füzuli dini görüşü baxımından sünni məzhəbindən olan Sultan Süleymana nə üçün ithaf etmişdir?

- Füzulinin "Hədiqətüs-südə" əsəri onun şie məzhəbindən olmasını birmənalı şəkildə təsdiqləyən başlıca amillər sırasında. Bununla belə, düşünürəm ki, Füzuli məzhəblərin fəvqində dayanan böyük bir şəxsiyyətdir, bütövlükdə islam mütəfəkkiridir. Füzuli yaşadığı dövrdə hökmdar Sultan Süleyman idi, buna görə də sənətkarın bu əsərini, eləcə də "Leyli və Məcnun"u adı çəkilən hökmdara həsr etməsinə təbii bir hal kimi qəbul etmək lazım gəlir. Onu da qeyd edirəm ki, Sultan Süleyman Qanuni "Hədiqətüs-südə"nın baş qəhrəmanı olan İmam Hüseynin Kərbəladakı məzarını ziyarət etmiş və sultanın buyruğu ilə həmin ərazi abadlaşdırılmışdır.

- Kərbəla haqiqətlərini gələcək nəsillərə ötürməyə çalışan Füzulinin dilinin aydınlıq və obrazlılıq baxımından güclü olmasına baxmayaraq, nə üçün sadə dildə hər kəsin başa düşə biləcəyi şəkildə deyil, kitab dilində yazmağı üstün tutmuşdur?

- Füzulinin özünəməxsus dil-üslub xüsusiyyətləri vardır. Bu üslub "yüksək üslub" və ya "kitab üslubu" adlanır. Əslində, Füzulidən başqa cür əsər gözlemək mümkün də deyil, çünki böyük şair bütün əsərlərində ilk növbədə yüksək obrazlılığa, lirizmə, poetikliyə üstünlük vermişdir. Bundan əlavə Füzuli dövrün ənənəsinə görə, "Hədiqətüs-südə"ni adı nəsrə yox, qafiyəli nəsrə yazmışdır (Qurani-Kərimin dili də belədir). Buna görə də "Hədiqətüs-südə"nın dili müasir oxucu üçün bir qədər qəliz və çətin anlaşılındır. Füzuli dövrünün oxucusu isə üç dili (ərəb, fars, türk) sərbəst bilirdi və "Hədiqətüs-südə"ni oxuyarkən heç bir çətinlik çəkmir, onu yaxşıca anlayırdı. Maraqlıdır ki, Füzulidən üç əsr sonra yaşamış məarifçi şair və yazıçımız Abbasqulu ağa Bakıxanov da Kərbəla faciəsi mövzusunda bədii əsər yazmışdır: "Riyazül-qüds". Qeyd edirəm ki, A.Bakıxanovun qafiyəli nəsrə yazdığı bu əsərinin dili "Hədiqətüs-südə" ilə müqayisədə daha qəlizdir, çətin anlaşılındır, çünki "Riyazül-qüds" də qafiyəli nəsrə yazılmışdır. Deməli, bu məsələ birbaşa üsluba bağlıdır. Hər iki sənətkar bütün əsərlərini yüksək, ali üslubda yazmışdır.

Söhbətləşdi: Fərid Hüseyn